

TURYSTYCZNA EKSPLOMACJA GÓR WYRAŻONA PRZEZ ARCHITEKTURĘ

MOUNTAIN TOURIST EXPLORATION EXPRESSED BY ARCHITECTURE

Dariusz Kronowski
mgr inż. arch.

Politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki
Wydział Architektury i Urbanistyki

STRESZCZENIE

Na przełomie XIX i XX wieku pierwsze szlaki i obiekty turystyczne wytyczano dzięki inwestorom prywatnym, a w późniejszym okresie dzięki towarzystwom krajoznawczym oraz organizacjom, takim jak Polskie Towarzystwo Tatrzańskie oraz Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze. Architektura górską w Tatrach Polskich ewoluowała od form adaptowanych z szałasów do obiektów o większej kubaturze, ściśle nawiązujących do regionalizmu dyktowanego przez ówczesne władze. Możliwość tworzenia nowego dała pole do popisu rzeszom architektów zafascynowanych kulturą i podbojem inteligenckim Tatr, a także przenoszeniem z Alp wzorców sportowych.

Słowa kluczowe: architektura tatrzańska, alpejska, Tatry, Alpy, projekty, schronisko, schron, szałas.

ABSTRACT

At the turn of the century the first trails and tourist facilities created by private investors, and thereafter through the Homeland Study societies and organizations such as PTT and PTTK. Mountain architecture in the Polish Tatra has evolved from a form adapted, from shelters to objects larger volume, characterized by strict reference to regionalism imposed by the authorities. The possibility of creating a new, gave scope for architects fascinated with the myriad of cultural intelligentsia.

Keywords: architecture tatra, alpine, Tatras, the Alps, projects, shelter, shelter, hut.

1. OKRES PIONERSKI, ODKRYWCZY, EKSKLUZYWNY, PRZEWODNICKI

W Tatrach pierwsze szlaki i obiekty w krajobrazie wysokogórskim tworzone na przełomie XIX i XX wieku. Było to możliwe dzięki towarzystwom turystycznym, inwestującym w modernizację i wytyczanie szlaków, publikowanie map turystycznych oraz budowę schronisk. Najwięcej takich przemian dokonywało się po utworzeniu Towarzystwa Tatrzańskiego w 1873 roku.

Jedną z najpiękniejszych ekspozycji krajobrazowych jest szlak na Orlej Perci w Tatrach Polskich, którego pomysłodawcą był poeta Franciszek Nowicki. Ze środków Towarzystwa i prywatnych ks. Walenty Gadowski wytyczył i w wielu miejscach oznakował tę niebezpieczną drogę górską w latach 1903-1906.

Il. 1. Tatry Polskie. Szlak na Orlej Perci. Źródło: Archiwum autora
Fig. 1. Polish Tatras. Orle merest track trail. Source: Author Archive

Także wydarzenia polityczne miały wpływ na dzieje górskiej architektury. W Polsce jej triumfalny pochód zahamowała II wojna światowa. Góry stały się miejscem walk i kursowania kurierów oraz schronieniem dla partyzantów; dlatego można tu spotkać wiele kapliczek poświęconych bohaterom wojennym.

W krajobrazach Alp występują liczne schrony i bunkry z II wojny światowej. Powstały tam również specjalne obiekty wysokogórskie na potrzeby Trzeciej Rzeszy. Wśród nich na uwagę zasługuje *Orle Gniazdo – Adlerhorst* w pobliżu Bad Nauheim, wśród Reńskich Gór Łupkowych, w sąsiedztwie rzeki Men (*Main*), na granicy z Francją. Zostało ono zaprojektowane przez słynnego nazistowskiego architekta Alberta Speera¹. W Europie oraz Stanach Zjednoczonych zaczęły się rozwijać „sporty przestrzeni”. Główną pozycję wśród wędrówek górskich zaczęły wyznaczać alpinizm.

W Tatrach z pewnym opóźnieniem zaczęła powstawać inna dyscyplina, zwana taternictwem. Tatrzańskie szczyty traktowano nie tylko jako sportowe wyzwanie, ale również jako odkrywcze dzikie rejony, które mogły być odpowiedzią na plany eksploratorskie ówczesnych naukowców. Nurt rekreacyjny był symetrycznie połączony z zabarwieniem romantycznym. Należy tu wymienić takie znakomite postacie, jak Walery Eljasz Radzikowski, Tytus Chałubiński. Byli to ludzie głównie uprawiający w dzisiejszym pojęciu turystykę górską, jednak trwale zapisani w historii taternictwa².

W późniejszym okresie pomimo silnej dezaprobaty tzw. piewców Tatr przejmowano z Alp wzorce sportowe.

¹ Por. Serwis internetowy luty 2006 r.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Albert_Speer_%28ojciec%29

² Por. J. Buszko, *Wielka historia polski t. 8, Od niewoli do niepodległości*, Kraków 2000, Oficyna Wydawnicza Fogra, s. 331

Il. 2. Reńskie Góry Łupkowe. „Orle Gniazdo” – Adlerhorst. Źródło: Archiwum autora

Fig. 2. Rhenish Slate Mountains. Eagle's Nest - Adlerhorst. Source: Author Archive

Powszechnie zaczęto postrzegać wysokie góry nie tylko jako obiekt do sportowych fascynacji, ale również jako dzieło Boga – Artysty, będące zespołem świątyń. Turnie, skały, uroczyska kojarzono z ołtarzami, kościołami czy katedrami³. Wykładnikiem tych wizji było uświęcanie miejsc w górach symbolami w postaci kapliczek i krzyży. W Polsce najbardziej znany jest krzyż umieszczony w 1901 roku na Giewoncie w Tatrach polskich. Krzyż stanowił metaforę znaku wiary oraz narodowego odrodzenia.

W pierwszej połowie XIX wieku zaczęto urządzać wycieczki w Tatry z najbliższych zdrojowisk, takich jak Krynica, Szczawnica i Smokowiec.

W latach czterdziestych XIX wieku również Zakopane zaczęło ściągać letników i chorych. Stosowano głównie kuracje żentycą – pochodną mleka owczego. Turyści szukający schronienia, korzystali z gospód i karczem w Starych Kościeliskach, Kuźnicach i w innych miejscach pod Tatrami. Nocowano też w leśniczówkach, m.in. w Bukowinie Tatrzańskiej, w szałasach i szopach oraz w miejscowościach Tatrami – w Nowym Targu i Czarnym Dunajcu.

Budowę schronisk w Tatrach rozpoczęto dopiero po powstaniu pierwszego Towarzystwa Tatrzańskiego, które w PRL-u po roku 1945 zostało przekształcone w Polskie Towarzystwo Turystyczno Krajoznawcze⁴. Utrudnieniem w rozwoju zabudowy schroniskowej był brak dobrej infrastruktury komunikacyjnej.

Z Krakowa do Zakopanego jeżdżono furkami góralskimi po kiepskich drogach. Linia kolejowa do Zakopanego została doprowadzona dopiero w 1899 roku.

Okazało się, że nie tylko przewodnicy odkrywali w sobie żyłkę zdobywczą, ale również inteligencja mająca znaczny udział w sportowym przełomie lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XIX wieku. To dla nich utworzono w 1907 roku „Przewodnik po Tatrach” i „Taternika”, organ sekcji Turystycznej Towarzystwa Tatrzańskiego.

Organizacja formowała w imieniu turystów wnioski o budowę dróg, linii kolejowych oraz odpowiednich szlaków i ścieżek w górach. Głównym celem Towarzystwa było

³ Por. J. Kantor, *Tatry w poezji polskiej*, wyd. Księgarnia M. Gustowicza, Jarosław 1909, s. 84

„[...] Bo duch pojmuje tylko ducha tchnienie...

A wy strażnice śniegami świecące

Stoicie wiecznie niemo i surowo.

I dla tych ludzkich pokoleń milczące,

Odkąd w was boże skamieniało słowo! [...]”

⁴ Por. W. Krygowski, *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Warszawa-Kraków 1988, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, s. 19, s.127.

utworzenie sieci schronisk turystycznych górskich i wysokogórskich. Jednak nasilenie ruchu turystycznego niosło ze sobą również zagrożenia w postaci postępującej dewastacji przyrody.

Bezpośredni związek z założeniem Polskiego Towarzystwa Tatrańskiego miało także rozpoczęcie działalności Tatrzańskiego Ochotniczego Pogotowia Ratunkowego w 1909 roku, którego założycielem był Mariusz Zaruski – narciarz, taternik i żeglarz – jeden z twórców etosu taternictwa i ratownictwa górskiego⁵.

Wytworzył się dogodny klimat do skonsolidowania rozwijającego się ruchu turystycznego – klimat, na którego kształtowanie zdecydowanie wpłynęło środowisko naukowe Krakowa i napływ pod Tatry ludzi o nieprzeciętnej osobowości z różnych części Polski⁶.

Wybuch I wojny światowej zahamował rozwój ruchu turystycznego. Przyczyną było zniszczenie infrastruktury urządzeń turystycznych oraz grupy rabusiów grasujące w górach.

Ożywienie nastąpiło po roku 1920. Był to argument do zagospodarowania przez Towarzystwo Tatrzańskie istniejących schronisk górskich tak, aby były dostępne latem i zimą. Przełomowym okresem w rozwoju turystyki był rok 1933, w którym zmieniła ona rangę z indywidualnej i grupowej na masową. Tatry stały się stacją klimatyczną o charakterze alpejskim. Utraciły indywidualizm odczuwania przyrody bliski czasom młodopolskim. Szeroko zakrojona akcja inwestycji narzuciła konieczność dostosowania obiektów do całorocznej eksploatacji. Budowa modernistycznej zabudowy spowodowała wzrost kosztów pobytu w górach, a wypoczynek tutaj nabrał cech elitarnych.

Duży ruch turystyczny pod koniec lat trzydziestych i korzystne warunki gospodarcze sprzyjały powstawaniu obiektów sportowych i schroniskowych. Rozwój turystyki spowodował konieczność organizowania w górach bazy noclegowej.

Wybuch II wojny światowej przerwał rozkwit turystyki na obszarze wszystkich pasm górskich. Po 1945 roku Towarzystwo Tatrzańskie objęło znaczną część warstw społecznych po stronie czechosłowackiej i polskiej. Był to załamek trwale rozwijającej się aż do dziś turystyki górskiej, będącej podstawą dla architektury w wysokich górach i rodzącej się wolnej powojennej demokracji w świecie.

Stałe przemiany gospodarcze, społeczne i polityczne oraz rozwój techniki, kultury i nauki powodują intensywne przemiany w dziedzinie architektury wysokogórskiej.

Zasady projektowania architektonicznego obiektów wysokogórskich są związane ze skalą i z charakterem otoczenia oraz tradycją miejscowej architektury.

Projektanci schronisk mieli do rozwiązania dwa główne problemy. Były to lokalizacja w danym środowisku oraz wygląd pod względem architektonicznym i kubaturowym. Wybierano miejsca w pobliżu już istniejących obiektów, z których korzystali turyści i wspinacze, kontynuując tradycję miejsca oraz jego tożsamość⁷.

Projektując zabudowę górską, brano pod uwagę trzy najważniejsze kierunki rozwiązań architektonicznych:

- budynki w stylu określonym dla danego rejonu kulturowego,
- budynki modernistyczne,
- próby utworzenia nowych wzorców dla schronisk wysokogórskich.

⁵ Por. M. Jagiełło, *Wołanie w górach – wypadki i akcje ratunkowe w Tatrach*, Warszawa 2006, Iskry, s. 21-92

⁶ Por. W. Krygowski, *op. cit.*, s. 16.

⁷Tożsamość miejsca to połączenie aspektów kulturowych oraz tradycji i kanonu miejsca, wynikających z ducha miejsca (*genius loci*) i ducha czasu (*zeitgeist*). Krajobraz jest przedmiotem działania architektury i „oznacza daną część terytorium, postrzeganą przez istoty ludzkie, której wygląd jest zdeterminowany przez działania i wzajemne oddziaływania czynników przyrodniczych i ludzkich” (projekt europejskiej konwencji o krajobrazie, materiały na Sesję Kongresu Władz Lokalnych i Regionalnych Rady Europy w 1998 roku).

Podsumowując: Tożsamość miejsca jest związkiem pewnego kanonu tradycji miejsca, kultury miejsca i architektury krajobrazu.

Jednak głównymi i pierwszymi twórcami architektury były budynki nawiązujące do miejscowego budownictwa regionalnego, dzieła miejscowych „budarzy”, które występowały w pierwszym okresie tworzenia sieci zabudowy schroniskowej na obszarach górskich i częściowo zaspokajały potrzeby turystów. Dopiero w okresie późniejszym wytworzono efekty działalności zawodowych architektów.

W pierwszej fazie tworzenia również nie zyskały uznania w górach tzw. neostyle. Szczególnie w Tatrach należy nadmienić o projekcie schroniska nad Czarnym Stawem pod Kościelcem architekta Stefana Żeleńskiego, który nie uzyskał akceptacji. Również konkursowe, przeskalowane kubaturowo, hotele nad Morskim Okiem w 1903 roku, m.in. słabo nawiązujący do architektury zakopiańskiej projekt Franciszka Mączyńskiego, a także nagrodzone w 50. Konkursie SARP na typy schronisk górskich z 1935 roku⁸. Były to jedynie wytwory teoretyczne, mające niewiele wspólnego ze schroniskami wysokogórkimi.

Dokonany na przełomie XIX i XX wieku rozwój, spowodował znaczne wzbogacenie wiedzy na temat projektowania w trudnych warunkach i wytworzenie wielokierunkowych specjalizacji. Problem odrębności tematycznej zaznacza się coraz wyraźniej, obejmując zagadnienia kształtowania bryły, począwszy od form najprostszych, poprzez złożone zespoły wysokogórskie. Jednak brak ustalonego poglądu na turystykę górką, jej rolę i zadania spowodował, że potrzeby ograniczały się głównie do użytkowania istniejących obiektów o pokrewnych funkcjach.

Schroniska turystyczne już wcześniej miały bogatą tradycję. Przechodząc liczne metamorfozy na bazie pierwotnych schronień ludzkich, zazwyczaj były obiektami o skromnym standardzie wyposażenia, całorocznym okresie eksploatacji i programie użytkowym przystosowanym do intensywności ruchu turystycznego.

Rozkwit i wykształcenie się najlepszych przykładowych wzorców schronisk typu wysokogórskiego przypada przede wszystkim na rejony Alp i Karpat. Faktycznie te dwa europejskie pasma górskie tworzą jedną całość w propagowaniu zabudowy wysokogórskiej, a pasja na nowe nie zabudowane rejony przyciąga liczne grono architektów.

2. SCHRONY I SCHRONISKA PIONIERSKIE, REGIONALNE

Wczesne obiekty górskie i schroniska powstawały w Karkonoszach już w XVI wieku, np. na Śnieżce, gdzie organizowano wypady górskie nawet dla książąt oraz królów, pruskich i polskich. W Alpach eksplorowano góry od XVII wieku; budowano też zamki i pałace, malowniczo wcinające się w alpejskie zbocza⁹.

Ewolucja pierwszych obiektów turystycznych odbywała się na kilku szczeblach rozwoju. Również styl chałup górskich był prekursorski w tworzeniu architektury górskiej Podhala. Chałupy górskie można porównać do wybitnych stylów architektury drewnianej Tyrolu, Bawarii i Szwajcarii, a także Skandynawii¹⁰.

Z kolib, szałasów i bacówek, wykorzystywanych wtórnie przez turystów od końca XIX wieku, a zwłaszcza w okresie międzywojennym, wykształciły się najpierw schrony, a następnie schroniska wysokogórskie, bądź były ich zapowiedziami, a także sąsiadami, jak w przypadku szałasów zlokalizowanego przy schronisku w Dolinie Pięciu Stawów Polskich.

W okresie międzywojennym pojawiają się liczne schrony oraz schroniska budowane z funduszy nowo powstałych stowarzyszeń turystycznych, takich jak ekskluzywne Polskie Towarzystwo Tatrzańskie.

⁸ Por. M. Kulig, *Architektura schronisk tatrzańskich*, Neriton, Warszawa 2003, s. 35.

⁹ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 23-25.

¹⁰ Por. W. Kosiński, *Regionalizm*. Architektura 1, Arkady, Warszawa 1981, s. 88-93.

Pierwotnie PTT nazywało schroniska zgodnie ze współczesną definicją schronami, czyli małymi skromnie wyposażonymi górskimi obiektami, przeznaczonymi do całorocznej eksploatacji, uzupełniające rzadko rozlokowaną sieć schronisk.

Il. 3. Szwajcaria. Chałupa góralska w Zmutt pod Matterhornem. Źródło: Archiwum autora

Fig. 3. Switzerland. Highlander cottage in Zmutt the Matterhorn. Source: Author Archive

Były lokalizowane w miejscach trudno dostępnych, eksponowanych, stanowiących punkty największego nasilenia ruchu turystycznego w odległości jednego dnia marszu od ludzkich siedzib.

Składały się z kilku pomieszczeń: sionki wejściowej z wnęką przeznaczoną na wyposażenie turysty, małej świetlicy z piecem, paleniskiem i pomieszczenia z pryzami parterowymi i piętrowymi.

Potrzeby higieniczne zapewniały suche sanitariaty umieszczone na zewnątrz budynku, spotykane również we współczesnych schroniskach. Schrony najczęściej miały źródła wody podziemnej, przy których były budowane. Schrony były i są obiektami dostępnymi pozostawionymi opiece turystów.

Oprócz małych schronów budowano schroniska o większej przepustowości wyposażone w urządzenia higieniczno-sanitarne z małymi kuchniami, prowadzone przez PTT lub dzierżawione, jak np. schronisko im. Stanisława Staszica nad Morskim Okiem.

Poszukiwanie odmiennych przeżyć przez wykształconych mieszkańców miało spowodować chęć oraz gotowość do pokonywania trudności. Stąd zgoda na brak komfortu, samodzielne żywienie, różne niedogodności w czasie wypoczynku. Takie warunki akceptowane przez turystów i taterników spełniały pierwsze schronienia wysokogórskie.

Najwcześniej zagospodarowanym rejonem na potrzeby turystyki w Tatrach Polskich były okolice Morskiego Oka. Powstało tu pierwsze w Tatrach schronisko turystyczne. W roku 1825 postawiono nad brzegiem jeziora kamienną kolebę pasterską, w której turyści zatrzymywali się na nocleg.

Na miejscu koleby na morenie właściciel dóbr zakopiańskich Edward Homolacs postawił małe schronisko. Był to drewniany budynek w konstrukcji zrębowej pokryty dwuspadowym dachem krytym dranicami¹¹, który spłonął w 1855 roku.

W 1890 roku, przy drodze do Morskiego Oka, w odległości 100 m od jeziora, zbudowano wozownię. Obiekt został wzniesiony na planie prostokąta w konstrukcji zrębowej. Z opisu Walerego Eljasza wynika, że budynek mieścił stajnię i izbę dla przewodników. W 1894 roku wozownię przekształcono na pracownię artystyczną, gdzie malarze – m.in. Antoni Piotrowski, Stanisław Janowski, Ludwig Boller – tworzyli największy polski obraz *Panoramę Tatr*¹².

„Wozownia” została adaptowana na schronisko wiosną 1899 roku. Dobudowano od południowej i zachodniej strony odeskowaną częściowo werandę, co zagubiło pierwotną symetrię budynku. Przedłużono połą dachową od strony zachodniej, a od strony szczytu południowego wykonano daszek okapowy wsparty na słupach dach, który został pokryty gontem.

Tzw. stare schronisko przy Morskim Oku zostało odremontowane w 1938 roku, gdy nie zrealizowano projektu budowy nowego budynku na jego miejscu.

W 1976 roku budynek starego schroniska miał być przeniesiony – jako zabytek architektury – do skansenu poza obręb Parku Tatrzańskiego¹³. Jednak po dwóch latach służby konserwatorskie uznały walory schroniska i wpisały obiekt do rejestru zabytków.

Kolejnym ze schronisk był obiekt na Hali Pyszej¹⁴, która stanowiła główny ośrodek pasterski w Tatrach Polskich. Początki sięgają roku 1910, a od 1936 roku schronisko nosiło imię Władysława Strzeleckiego. Szalās adaptowano na potrzeby schronu górskiego. Drewniana konstrukcja, wzniesiona na planie prostokąta w konstrukcji zrębowej, z wydzielonymi dwiema izbami, została przekryta dachem półszczytowym (przyczółkowym). Jako jedyny ozdobnik w tym obiekcie zastosowano szalowane półszczyty, czyli deski nabijane równolegle do połączeń dachowych. Formą architektoniczną był bliski szalāsowi pasterskiemu lub chacie góralskiej w stylu podhalańskim. Chętnie przebywali w nim pionierzy narciarstwa i turystyki w Tatrach.

Schronisko było jednym z niewielu obiektów, w którym udało się zachować tradycyjną metodę przebudowy i rozbudowy. Zmiany odbywały się zgodnie z tradycją regionalną Podhala.

Całość przekształcano poprzez dostawianie kolejnych brył, dobudowywanie i nadbudowywanie pomieszczeń i ostatecznie obudowanie nowymi pomieszczeniami. W połą dachowej umieszczono tzw. wyględ – pokój wysunięty poza połą dachową. Umieszczono go w miejscu, gdzie pierwotnie znajdowała się ruchoma część dachu góralskiego przeznaczona na składowanie siana oraz przechowywanie zbiorów.

W latach 1932-1933 obiekt ewoluował do dużego obiektu z dwukondygnacyjnym, użytkowym poddaszem i piętrowym gankiem.

¹¹ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 75.

¹² W 1896 r. panoramę wystawiano w Monachium, a w latach 1896-1898 w Warszawie w specjalnie wybudowanym gmachu w Dynasach. W 1899 roku płótno zostało pocięte i sprzedane na licytacji. To *Panorama Tatr*, nie *Panorama Raclawicka* była największym polskim obrazem, jaki kiedykolwiek namalowano. Więcej informacji o *Panoramie Tatr* [w:] Z. Radwańska – Paryska, W. H. Paryski, *Wielka encyklopedia tatrzańska*, wyd. „Wydawnictwo Górskie”, Poronin 1995, s. 873-874.

¹³ Por. W. Bieroń, *Czy koniec sporu o Tatry?*, *Aura* 1979, nr 1, s. 24-25.

¹⁴ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 66-86.

Il. 4. Tatry Polskie. Morskie Oko. Stare schronisko PTT ok. 1899 r. Źródło: W. Krygowski, Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 48.

Fig. 4. Polish Tatras. Marine Eye. Old shelter PTTc. 1899. Source: W. Krygowski, History of the Polish Tatra Society, Publisher PTTK "COUNTRY",

Z założenia przyjmuje się, pomimo braku materiałów projektowych, że rzut miał charakter dwutraktowy.

Schron górski na Hali Pysznej był zbliżony do domów zakopiańskich, budowanych na kanwie chałup górskich z elementami stylu Witkiewiczowskiego początku wieku XX.

Budynek bezpośrednio odpowiada tradycji górskiej i podtrzymuje regionalizm górski oraz wątki kulturowe. Jego kształt, pomimo że już nie istnieje, funkcjonuje ponadczasowo i zaznacza związek z tradycyjnymi metodami pozyskiwania budulca.

Schronisko na Hali Pysznej po przebudowach i rozbudowach doskonale nadaje się do porównania z inną formą architektoniczną, wyłaniającą się w Europie – szalaszem narciarskim. Jednak ten typ obiektów był lokalizowany najczęściej z dala od schronisk i schronów wysokogórskich i reprezentował szeroką gamę stylów architektonicznych o zacięciu regionalnym. Począwszy od obiektów przypominających proste szalasy górskie z belek, po luksusowe, nowoczesne, oszalowane hotele, malowane w różnych gamach kolorystycznych.

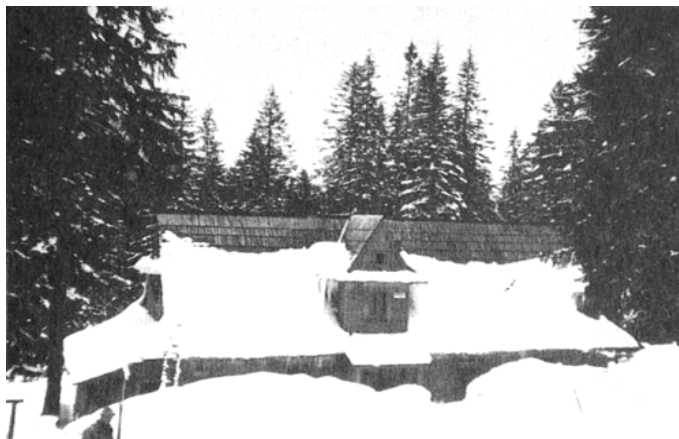

Il. 5. Tatry Polskie. Hala Pyszna. Schronisko PTT przed przebudową ok. 1914 r. Źródło: M. Kulig, Architektura schronisk tatrzańskich, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2003, s. 15

Fig. 5. Polish Tatras. Delicious Hall. PTT shelter before reconstruction of approximately 1914
Source: M. Kulig, Architecture Tatra resorts, Publisher Jewish Painters, Warsaw 2003, p.

II. 6. Tatry Polskie. Hala Pyszna.
Nowe schronisko PTT ok. 1938 r.
Źródło: M. Kulig, *Architektura schronisk tatrzańskich*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2003, s.15 Krakow 1988, p. 48

Fig. 6. Polish Tatras. Delicious Hall.
New shelter PTT around 1938.
Source: M. Kulig, *Architecture Tatra resorts*, Publisher Jewish Painters, Warsaw 2003, s.15

II. 7. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Stare schronisko Bustryckich 1510 m n.p.m. Źródło: Archiwum autora

Fig. 7. Polish Tatras. Crawler Hall.
Old shelter Bustryckich 1510 m above sea level Source: Author Archive

Wobec tego stanu schronisko na Hali Pysznej tkwiło głęboko w architekturze wernakularnej, czyli „architekturze bez architekta”, tworzonej z tradycyjnych form szałasów pasterskich, bacówek, czy schronów turystycznych, stanowiących podstawę zabudowy hal tatrzańskich z podstawową formą chaty góralskiej oraz willi Witkiewiczowskiej. Wspomnieć należy również schronisko „Betlejemka”, tzw. stare schronisko Bustryckich na Hali Gąsienicowej w Tatrach Polskich na wysokości 1510 m n.p.m., stanowiące jeden z ważniejszych punktów wypadowych w góry. Mieści się tu od 1973 roku szkoła taternictwa, czyli Centralny Ośrodek Szkoleniowy Polskiego Związku Alpinistycznego¹⁵.

Charakterystycznym otoczeniem Hali Gąsienicowej jest widok na Żółtą Turnię, Kościelec i Świnicę.

Na terenie gór powstawała pierwotna zabudowa oparta na tradycjach regionalnych i kulturowych, wspierana materiałami rodzimymi, pobieranymi z otoczenia skalnego i leśnego. Jest to architektura nieawangardowa, konserwatywna i skromna.

¹⁵ Por. Z. Radwańska - Paryska, W. H. Paryski, *op. cit.*, s. 69.

3. OKRES NARASTAJĄCEJ POWSZECHNOŚCI I MASOWOŚCI, OD LAT TRZYDZIESTYCH XX WIEKU.

W XIX wieku góry były niczym zaginiony ląd. Odkrywczy zdobywali je, a opisy z tamtych czasów nakreślają niezmierny wizerunek górskich pasm. Zainteresowanie turystyką w górskich krajobrazach wzrastało na przełomie lat trzydziestych XX wieku. Od początku wiedzę na ten temat stymulowały media: gazety, czasopisma, afisze, film, potem telewizja, a za nią Internet. Dziś zjawisko to zakreśla szersze kręgi. Góry i ich turystyczno-sportowe eksploatacje stają się nieodłączną częścią społecznego życia. W gazetach ukazują się informacje na temat osiągnięć i odkryć. Mnożą się czasopisma górskie, przyciągając kolorowymi nagłówkami i znakomitymi fotografiami coraz nowsze pokolenia turystów i sportowców ekstremalnych, oprócz wspinaczy także narciarzy górskich, lotniarzy, rafterów i innych. Dla kontrastu – wymagający konieserzy mają do dyspozycji klasyczne i kultowe wydawnictwa, takie jak „La Montagne”, „High Mountains”, a w Polsce „Taternika” i „Wierchy”. Telewizja przedstawia nowe nurty i programy, można też czerpać z już istniejących – National Geographic, Discovery, Animal Planet, czy Extreme, który promuje górskie sporty zimowe. Media napędzają prosperity indywidualnego eksplorowania gór; buduje się nowe obiekty górskie i wysokogórskie, ponieważ rośnie popyt na rekreację. Budynki wysokogórskie powstające w XX wieku, to nie tylko małe schrony i wyrafinowane schroniska lub obiekty techniczne, ale także potężne stacje górskie, zwłaszcza narciarskie – moloche przyjmujące setki narciarzy, snowboardzistów, lotniarzy turystów, wspinaczy, a także zwykłych turystów poszukujących atrakcyjnego relaksu, korzystających z kultury masowego przekazu. Głównie spotykane są w Stanach Zjednoczonych lub na nich wzorowane w innych krajach w Alpach, np. we Francji (station de montagne, station de ski).

Il. 8. Tatry Polskie. Kalatówki. Schronisko na wysokości 1198 m n.p.m.
Źródło: Archiwum autora

Fig. 8. Polish Tatras. Kalatówki. Shelter at a height of 1,198 m above sea level Source: Author Archive

Schronisko było dawniej obiektem niezagospodarowanym, czyli schronem, np. na Krzyżnem, na Pysznej Hali, na Przełęczy pod Kondracką Kopą u wylotu Starobociańskiej Doliny, w Koprowej Dolinie. Schrony nie miały stałego dozoru. Oferowały nocleg w prymitywnych warunkach, a turyści przynosili pożywienie z sobą. Obecnie nie ma już niezagospodarowanych schronisk w Tatrach.

W okresie narastającej powszechności i masowości zwykłe hotele również zaczęto nazywać schroniskami lub hotelami górskimi. Przykładem tego może być niezachowujące rodzimego charakteru, wykonane na zawody FIS-u, pseudoalpejskie schronisko na Kalatówkach, określone przez Włodzimierza Gruszczyńskiego jako „po prostu tyrolskie”¹⁶

¹⁶ Por. T. Węclawowicz, A. Jankowska-Marzec, *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana, Kraków 1999, s. 69.

i pudełkowaty obiekt przy Wielickim Stawie w Tatrach Słowackich. Poprzez tego typu zabiegi zagubiono naturalną tożsamość schronisk górskich i głównie w wysokich partiach gór odnaleźć można jeszcze ich prawdziwą wartość. Aczkolwiek obecnie, rosnąca wciąż utrzymująca się moda na noclegi wysoko w górach, stwarza zagrożenia dla utrzymania tożsamości i wielkości tych autentycznych schronisk. W miejsce dawnego wyrafinowanego, krajobrazowego regionalizmu i kontekstualizmu estetycznego oraz skromnej zgrzebności adresowanej do ludzi gór, obecnie dochodzą do głosu priorytety dużej funkcjonalności dla hedonistów, a w estetyce: odrzucenie tradycji na rzecz radykalnej nowoczesności, abstrakcyjnego designu ignorującego kontekst – i częste sprowadzanie wyglądu do poziomu banalnego i komercyjnego gustu szerokiego grona niewybrednych odbiorców.

4. SCHRONISKA NEOREGIONALNE

W związku z zainteresowaniem architektów schroniskami górskimi rozgorzały dyskusje na temat zasad projektowania schronisk, schronów, kreowania formy architektonicznej, zasad planowania przestrzennego w górach oraz połączenia z kontekstem krajobrazowym.

W tej formie ukształtował się sposób projektowania, wywodzący się z kształtu zabudowy ształasowej w połączeniu z regionalnymi modelami dolinnymi.

Tworzono też od końca lat trzydziestych nowoczesne formy schronisk oraz innych budowli: stacje kolejek, obserwatoria, przekaźniki, szczególne rezydencje i obiekty militarne. Odejście od architektury tradycyjnej i zgodnej z trendami, panującymi w górach wysokich owocowało porażkami estetycznymi, ale też sukcesami architektonicznymi.

Obiekty neoregionalne (postregionalne) w górach wysokich to obiekty, które zostały zaprojektowane przez wielkomiejskich architektów, ale z zamiarem stylizacji ludowej. Architektoniczny regionalizm tworzył więź tak formowanej zabudowy z naturą. Należy tu nadmienić m.in. turystykę, sporty przestrzenne i krajoznawstwo¹⁷.

Architektura neoregionalna czerpała zarówno z wzorców regionalnych spotykanych w Tatrach, jak i z architektury quasi – alpejskiej pojawiającej się w początkowych okresach turystyki w rejonie Zakopanego. Charakterystycznymi detalami architektonicznymi, które ją wyróżniały, były mniej pochyłe, dwuspadowe dachy, o otwartych szczytach z panoramicznymi oknami oraz wydłużonymi balkonami zdobionymi kwiatami. Obrzeża dachów wieńczono lambrekinami, wycinanymi laubzegą. Detal ten potocznie określa się Laubsaugen Architektur¹⁸.

Jednak w większym stopniu stosowano w architekturze Tatr Polskich motywy tradycyjne. Dzięki zmysłowi i patriotyzmowi Stanisława Witkiewicza, doprowadzono do stworzenia stylu zakopiańskiego, który wywarł silny wpływ na architekturę neoregionalną. W odniesieniu do budynków Stanisława Witkiewicza w stylu zakopiańskim zarzucano im sztuczność i braki warsztatowe, które nigdy nie występowały w architekturze podhalańskiej. Jednak podjęto projektowanie takich właśnie obiektów, stymulowane dużym zainteresowaniem inwestorów. Zbiegło się to ze wzrostem ruchu turystycznego i taternickiego w Tatrach, wymagającego tworzenia nowej zabudowy.

Jednym z obiektów, istotnym w tej mierze, jest stuletnie schronisko „Morskie Oko” im. Stanisława Staszica, wznoszące się na północnym brzegu Morskiego Oka, na grzbiecie moreny zamykającej jezioro, w Dolinie Rybiego Potoku na wys. 1393 m n.p.m., które jest najczęściej opisywanym w źródłach spośród schronisk tatrzańskich.

¹⁷ W. Kosiński, *Architektura w parkach narodowych, przeszłość – teraźniejszość – przyszłość*. [w:] *Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych*, Red. Nauk. J. Partyka, Ojców 2003, s. 33.

¹⁸ Por. W. Kosiński, *op. cit.*, s. 34.

Pierwsze schronisko zbudowało w 1874 roku Towarzystwo Tatrzańskie nad Morskim Okiem, inaugurując tym swoją działalność. W uroczystości poświęcenia schroniska uczestniczyła m.in. Helena Modrzejewska. Był to niewielki budynek w konstrukcji zrębowej z dachem krytym dranicami, funkcjonujący wyłącznie w sezonie letnim.

Po pożarze schroniska w 1899 roku, zaadaptowano na jego miejsce wozownię tzw. stare schronisko. Towarzystwo Tatrzańskie ogłosiło konkurs na projekt nowego schroniska. Jednym z warunków konkursu było przyjęcie w projekcie tzw. stylu miejscowego. Oznaczało to inspirację stylem zakopiańskim¹⁹.

O realizacji projektu w większym stopniu zdecydowały względy finansowe niż krajobrazowe. Zdecydowano się na budowę schroniska drewnianego. Do realizacji został przeznaczony projekt E. Uderskiego i W. Rutkowskiego. W projekcie przewidziano budowę niewielkiego, piętrowego schroniska drewnianego na kamiennej podmurówce z oszkloną werandą od frontu, opartego na formach stylu zakopiańskiego. Jednak projekt nie doczekał się realizacji.

Towarzystwo Tatrzańskie rozpięło kolejny konkurs na budowę schroniska. Wygrał go zakopiański budowniczy Tadeusz Prauss. Plany przewidywały budowę jednego budynku na kamiennym podmurowaniu. Parter zagospodarowano jako salę restauracyjną, mniejszą salę oraz oszkloną werandę w elewacji frontowej.

Zrąb budynku przekryto dachem przyczółkowym, krytym gontem z wyglądem umieszczonymi symetrycznie po obu stronach ganku.

Usytuowanie budynku frontem na południowy wschód jest nawiązaniem do budownictwa podhalańskiego z lokalizacją zabudowy „na godzinę za piętnaście jedenasta”²⁰.

Prace budowlane rozpoczęto w 1907 roku i zakończono w 1908. Podczas przyjęcia budowy wykryto nieprawidłowości w konstrukcji budynku, wynikające ze złej jakości wykonanych prac. Schronisko przeszło liczne remonty i modernizacje, przetrwało w prawie niezmienionej formie do czasów współczesnych. Schronisko przy Morskim Oku było jednym z ostatnich dzieł stylu zakopiańskiego

Il. 9. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”. Elewacja północna, w tle Kościelec i Świnica. Źródło: Budowa terenów i urządzeń sportowych, Warszawa 1928, s. 332

Fig. 9. Polish Tatras. Crawler Hall. Hostel "Murowaniec. North elevation, in the background Kościelec and Świnica. Source: Construction sites and sports facilities, Warsaw 1928, p. 332

¹⁹ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 78.

²⁰ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 78.

Rejon Hali Gąsienicowej jest pierwszym tatrzańskim poligonem w przekształcaniu szałasów i bacówek na schroniska²¹. W 1891 roku jeden z szałasów został przekształcony na tzw. altanę turystyczną. W 1894 roku szałas połączono i przerobiono na małe schronisko. W 1896 powstał prywatny mały budynek prowadzony przez gospodarzy hali.

Projekty schronisk sporządzali Stanisław Krzyżanowski i Stefan Żeleński²².

W drugiej dekadzie XX wieku powstała koncepcja budowy schroniska im. Mieczysława Karłowicza, kompozytora i tatarnika. Koncepcję projektową opracował Jan Koszyc Witkiewicz. Drewno i granitowe głazy miały harmonijnie współistnieć także z otoczeniem.

Tak pisał Koszyc Witkiewicz do wuja Stanisława Witkiewicza: „Posyłam mój szkic schroniska na Hali Gąsienicowej, którego budowa zdaje się, że ma duże szanse urzeczywistnienia. Chciałbym zbudować z dużych głazów nie obrabianych na zewnątrz, ale jak je woda opłukała.

Szczytów naumyślnie nie zrobiłem, by upodobnić się do szałasów rozmieszczonych na hali. [...] Dach byłby nowy, ciemny, z desek. [...] Chodzi mi o to by jak najbardziej zbliżyć się do otoczenia i nie razić zbytnio cywilizacją”²³.

Schronisko „Murowaniec” zostało wykonane w konstrukcji ścian z kamienia. Monumentalną zabudowę z nieociosanych bloków, spajanych zaprawą cementową, zlokalizowano na południowej granicy lasu Hali Gąsienicowej. Usytuowano je frontem w kierunku południowo-wschodnim. Obiekt został wzniesiony na planie prostokąta z narożnymi ryzalitami. Łączy w sobie kilka nurtów architektonicznych i inspiracji.

Można odnaleźć w tej konstrukcji późnogotycki zamek wyżynny z detalami zaczerpniętymi z budownictwa podhalańskiego i koliby górskiej. Wnętrze w delikatny sposób nawiązuje do folklorystycznych nurtów wczesnych lat XX wieku. Monumentalizm obiektu jest nakreślony ścianami nachylonymi od podstawy pod kątem oraz potężnymi murami o grubości do 80 cm. Schronisko przekrywa dwuspadowy dach, pokryty gontem, a w granicy okapów dranicami. Poprzez to w malowniczy sposób uzyskano harmonię pomiędzy dachem a ścianami. Architekt w naturalny sposób inspirował się strzelającymi nad schroniskiem szczytami Kościelców i Świnicy.

Il. 10. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Projekt Schroniska „Murowaniec”, autor: Jan Koszyc Witkiewicz. Elewacja południowa-frontowa. Źródło: Budowa terenów i urządzeń sportowych, Warszawa 1928, s. 332

Fig. 10. Polish Tatras. Crawler Hall. Hostels Project "Murowaniec" by John Witkiewicz Košice. South elevation-front. Source: Construction sites and sports facilities, Warsaw 1928, p. 332

²¹ Por. Józef Oppenheim, Wanda Gentil-Tippenhauer, *Pamięci zmarłych schronisk*, Wierchy, R. 18/1948, s. 247.

²² Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 87-107.

²³ Por. T.P.Szafer, *Współczesna architektura polska*, Warszawa 1988, s. 5.

Autor budynku odrzuca symetrię na rzecz malowniczości i wpisania w krajobraz. Widoczne są tu skłonności architektury organicznej określające rustykalizm „Murowańca”.

Forma schroniska nie zyskała szerokiego poparcia, ze względu na zakorzenioną tendencję do inspiracji chatą górską i szalasek, a także twierdzeniem, że tego typu inspiracje są najwłaściwymi w krajobrazie tatrzańskim.

Jednak kilkadziesiąt lat trwania „Murowańca” pozwoliło zrozumieć nieprofesjonalnemu odbiorcy estetykę architektury obiektu, doskonale wpisującego się w skalny pejzaż doliny Stawów Gąsienicowych i „najbardziej zbliżającego się do swojego otoczenia”, jak określił to Jan Koszyc Witkiewicz²⁴.

W Tatrach ciekawym obiektem jest schronisko w Dolinie Pięciu Stawów Polskich (1671m n.p.m.) na północno-zachodnim brzegu Przedniego Stawu, przebudowywane od 1876 roku.

Jest to schronisko zupełnie pozbawione dostępu samochodowego. Obecnie, dzięki rozwojowi techniki, dowozi się tam wyżywienie oraz materiały sanitarne małymi ciągnikami korytem strumienia z Wodospadów Mickiewicza w drodze do Morskiego Oka, a dalej transport wciągany jest stalową windą do schroniska.

Il. 11. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”. Elewacja północna, w tle Kościelec i Świnica. Źródło: Budowa terenów i urządzeń sportowych, Warszawa 1928, s. 332

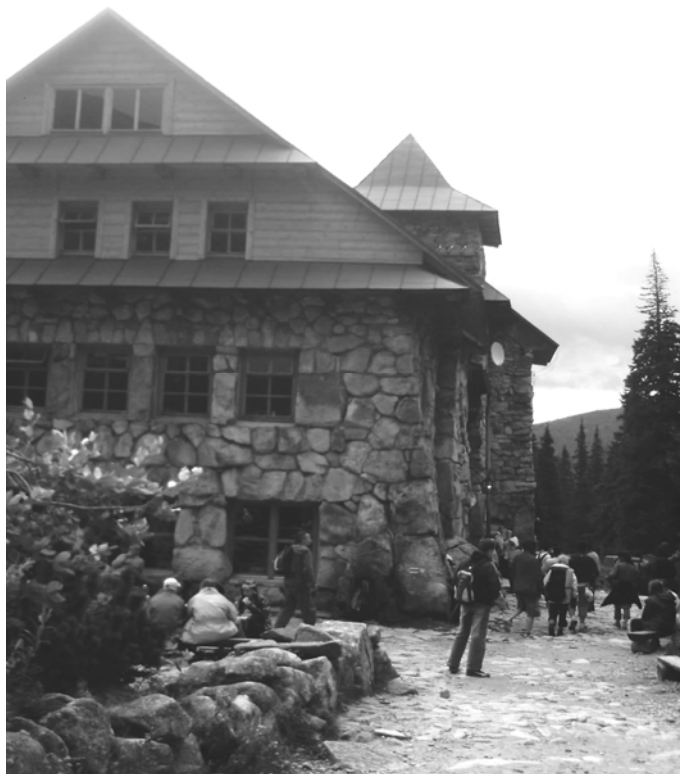
Fig. 11. Polish Tatras. Crawler Hall. Hostel "Murowaniec. North elevation, in the background and Świnica Kościelec. Source: Construction sites and sports facilities, Warsaw 1928, p. 332

Il. 12. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”. Źródło: Archiwum autora

Fig. 12. Polish Tatras. Crawler Hall. Hostel "Murowaniec". Source: Author Archive

²⁴ Por. Kulig M. *op. cit.*, s. 100-107.

Il. 13. Tatry Polskie. Hala Gąsienicowa. Schronisko „Murowaniec”.
 Źródło: Archiwum autora
 Fig. 13. Polish Tatras. Crawler Hall.
 Hostel "Murowaniec. Source: Author
 Archive

Korzystna lokalizacja w skalnym zagłębieniu pozwoliła na wzniesienie zabudowy doskonale wkomponowanej w otoczenie. Ze względu na brak dogodnej drogi transportu i surowe warunki klimatyczne schronisko było jedną z trudniejszych inwestycji. Budownicy transportowali materiały do doliny przy pomocy tragarzy i ochotników, którzy przynosili je na własnych plecach. Tego typu zabiegi stosowano w większości budowanych schronisk w Europie na przełomie XIX i XX wieku.

Należy wspomnieć, że już w XVII wieku w Dolinie Pięciu Stawów Polskich pojawiły się pierwsze zabudowy szałasowe. Ze względu na ukształtowanie terenu był to rejon doskonale przystosowany do wypasu owiec. Jednym z najznakomitszych przykładów tego okresu jest szałas o konstrukcji kamiennej, który istnieje do dziś. Obecnie jest jednym z najstarszych i najwyżej położonych szalasów tatrzańskich.

Pierwsze schronisko w Dolinie Pięciu Stawów Polskich zostało zbudowane w 1876 roku przez Towarzystwo Tatrzańskie w tym samym miejscu, w którym istnieje obecnie.

Był to niewielki, jednoizbowy budynek z bloków granitowych. Nadano mu imię Ludwika Zejsznera, wybitnego polskiego geologa. Schronisko było licznie odwiedzane w lecie, natomiast w zimie pozostawione bez opieki, niszczało. Prawie co roku przeprowadzano niezbędne remonty, co pociągało za sobą ogromne koszty.

Obiekt został wykonany z granitowych bloków uszczelnionych deskami i mchem z drewnianym dachem²⁵. Pomysłodawcą budowy był ks. Wojciech Roszek wraz z proboszczem zakopiańskim ks. Józefem Stolarczykiem oraz naczelnikiem poczty Zakopanego Gustawem Fingerem. W 1882 roku schronisko przekryto nowym dachem oraz dobudowano ganek wejściowy.

²⁵ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 108-119.

W 1898 roku obok kamiennego schroniska, które na nowo pokryto gontem drewnianym, powstało nowe, bardziej rozbudowane o większym komforcie.

Zwiększający się ruch turystyczny spowodował, że w Towarzystwie Tatrzańskim powstały plany dalszej rozbudowy obiektu. Utworzona w 1907 roku Sekcja Narciarska Towarzystwa Tatrzańskiego wymusiła na stowarzyszeniu zabezpieczenie obiektu tak, aby umożliwić korzystanie z niego również w okresie zimowym.

Po zniszczeniach i dewastacjach, jakie nastąpiły na przełomie 1914 i 1915 roku, Oddział Kompanii Wysokogórskiej w latach 1919-1920 wykonał kompleksowy remont i przytwierdził budynek do podłoża czterema stalowymi linami. Był to pierwszy przykład zabezpieczenia budynku w Tatrach Polskich przed silnymi wiatrami, zaczerpnięty ze schronisk alpejskich, m.in. Cappana Margherita w Alpach Włoskich.

Il. 14. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Poniżej pierwsze schronisko zrealizowane w 1876 roku. Powyżej drugie schronisko zrealizowane w 1898 roku.

Źródło: W. Krygowski, Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 80-81

Fig. 14. Polish Tatras. Valley of Five Polish Tarns. Below the first hostel completed in 1876. Above the second shelter completed in 1898. Source: W. Krygowski, History of the Polish Tatra Society, Publisher PTTK "COUNTRY", Warsaw-Krakow 1988, p. 1980-1981

Il. 15. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Schronisko wg projektu Karola Stryjeńskiego. Otwarte w 1932 roku. Źródło: W. Krygowski, Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988, s. 80-87

Fig. 15. Polish Tatras. Valley of Five Polish Tarns. Shelter designed by Charles Stryjeński. Opened in 1932. Source: W. Krygowski, History of the Polish Tatra Society, Publisher PTTK "COUNTRY", Warsaw-Krakow 1988, p. 1980-1987

Po licznych przekształceniach Towarzystwo Tatrzańskie przystąpiło do budowy trzeciego schroniska pod okiem architekta Karola Stryjeńskiego, dyrektora Szkoły Przemysłu Drzewnego w Zakopanem. Drewniany zrąb wykonali uczniowie szkoły.

Ukończony zrąb przetransportowało do Wodogrzmotów Mickiewicza wojsko polskie. Konstrukcja odczekała do zimy i przeciągnięto ją Doliną Roztoki pod próg Siklawy. Materiały jak w przypadku pierwszego schroniska wnoszono na plecach lub wywożono jucznymi końmi²⁶.

²⁶ „Wierchy”, R. 3/1925, s. 315.

W roku 1933 schronisko liczyło 50 miejsc noclegowych. Jedno z pomieszczeń zostało udostępnione na cele badawcze Instytutowi Naukowemu Uniwersytetu Jagiellońskiego do prowadzenia pomiarów klimatologicznych w Tatrach. Schronisko wciąż modernizowano i rozbudowywano. Obudowano je murem z surowego kamienia służącym jako izolacja termiczna.

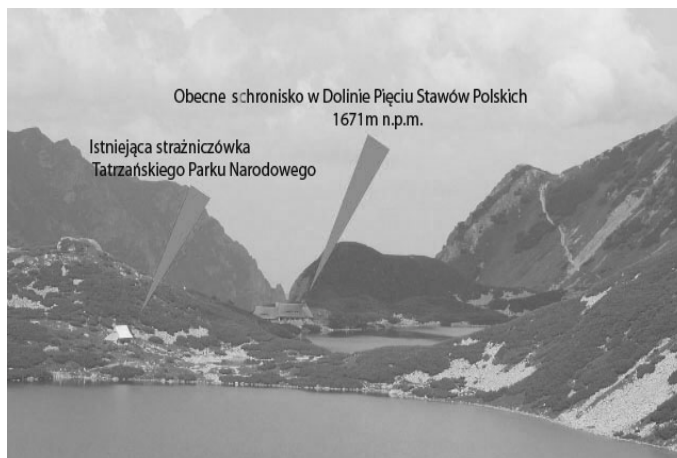
Projekt Karola Stryjeńskiego jest ciekawym przykładem wizji architektonicznej. Unikatowa realizacja zapisała się w kanonie nie istniejących schronisk tatrzańskich, rygorystycznie trzymających się regionalizmu i tradycji podhalańskich oraz konstrukcji inspirowanych konstrukcją szałasów.

Teoria Stryjeńskiego na temat harmonijnego wkomponowania architektury w krajobraz wysokogórski współgrała z zachowaniem dzikiej przyrody Tatr w niezmienionej postaci. Zagadnienia te pozostały głównymi założeniami projektowania regionalnego architektoniczno-krajobrazowego, kształtującego sylwetkę architekta krajobrazu, należy tu głównie wymienić krakowską szkołę architektury krajobrazu.

Schronisko przetrwało czas wojny i okupacji. W maju 1945 roku z niewiadomych przyczyn całkowicie spłonęło. Pomimo ogromnych trudności związanych z zaopatrzeniem schroniska w latach pięćdziesiątych, dzięki zastosowaniu transportu końmi oraz wnoszeniu towaru na plecach, obiekt zawsze był dobrze wyposażony, a kolejni gospodarze dbali o jego bardzo dobry stan techniczny.

Il. 16. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Widoczne schronisko wg projektu Anny Górskiej oraz strażnicówka Tatrzańskiego Parku Narodowego pełniąca w latach 1947-1954 funkcję. Źródło: Archiwum autora

Fig. 16. Polish Tatras. Valley of Five Polish Tarns. Visible shelter design by Anna and strażnicówka Tatra Mountain National Park, performs a function in the years 1947-1954 Source: Author Archive

Il. 17. Tatry Polskie. Dolina Pięciu Stawów Polskich. Schronisko wg projektu Anny Górskiej im. Leopolda Świerza, 1725 m n.p.m. Źródło: Archiwum autora

Il. 17. Polish Tatras. Valley of Five Polish Tarns. Shelter designed by Anna Gorska them. Leopold Świerz, 1725 m above sea level. Source: Author Archive

W 1947 roku nad Małym Stawem stanął niewielki, drewniany budynek. Było to pierwsze w Tatrach odbudowane po wojnie schronisko, które funkcjonowało do 1954 roku. Od 1968 roku znajduje się tam strażnicówka Tatrzańskiego Parku Narodowego²⁷.

W 1954 roku obiekt został zastąpiony budynkiem projektu Anny Górskiej²⁸ na wysokości 1671 m n.p.m. Harmonijnie wkomponowany w krajobraz, kamiennieo-drewniany budynek stanął w zupełnie innym miejscu - nad północnym brzegiem Przedniego Stawu.

MOUNTAIN TOURIST EXPLORATION EXPRESSED BY ARCHITECTURE

In the Tatras, and the first trails in the landscape of high mountain sites were created at the turn of the century. This was possible thanks to the tourism companies, investing in the modernization and laying out trails, publishing tourist maps and building shelters. Most of these changes happened with the establishment of the Tatra Society in 1873. One of the most beautiful landscapes in the exposure pathway is the merest track Orla in the Polish Tatras, whose idea was the poet Francis Nowicki. From the Society and Private Fr. Valentine Gadowski laid out in many places, marked them that dangerous mountain road in the years 1903-1906. Also, political events had an impact on the history of mountain architecture. In Poland, the triumphal procession halted World War II. Mountains have become a place of running battles and messengers, and a refuge for guerrillas, and therefore one can meet many shrines dedicated to the heroes of the war. The landscapes of the Alps there are numerous shelters and bunkers from World War II. It also created a special high-altitude sites to the needs of the Third Reich. Among them, noteworthy is the Eagle's Nest - Adlerhorst near Bad Nauheim, including the Rhine Slate Mountains, near the River Main (Main), on the border with France. It was designed by the famous Nazi architect Albert Speer. In Europe and the United States began to develop a "sports space". The main position among the trekking set began climbing. Early mountain hostel facilities were created in the Giant Mountains in the sixteenth century, such as Snow White, where he organized trips to the mountain, even princes and kings, Prussian and Polish. In the Alpine mountains explored since the seventeenth century, also built castles and palaces, beautifully encircled by the Alpine slopes. Evolution of the first tourist to take place on several levels of development. Also highlander style cottages were pioneering in the creation of the Podhale mountain architecture. Mountain hut can be compared to the outstanding style of wooden architecture in Tyrol, Bavaria and Switzerland, and Scandinavia. The chalet, huts, re-used by tourists since the late nineteenth century, especially in the interwar period, developed the first shelters, hostels and then climbing, or were their announcements, as well as neighbors, as in the case of shelter located at the shelter in the Valley Five Polish Tarns. In the interwar period there are numerous shelters and shelters built from the funds of emerging tourist associations, such as exclusive Polish Tatra Society. Originally, PTT was called hostels in accordance with the definition of contemporary shelters, a small mountain modestly furnished facilities, intended for year-round service, supporting a network of shelters rarely deployed. Were localized in areas difficult to access, exposed, which points the height of tourist traffic in one day walking distance from human habitations. Consisted of several rooms: the entrance hallway of the cavity intended for the tourist facilities, a small common room with oven, furnace and room with bunk beds and bunk. Ensure the hygienic needs of dry toi-

²⁷ Por. Serwis internetowy marzec 2006: http://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_w_Dolinie_Pi%C4%99ciu_Staw%C3%B3w

²⁸ Por. M. Kulig, *op. cit.*, s. 113, s. 131.

lets located outside the building, also found in modern hostels. Shelters often have sources of underground water, with which they were built. Shelters were and are left behind care facilities available for tourists. Nineteenth century, mountains were like a lost land. Discoverer acquire them, and descriptions of the time indefinite outline image of mountain ranges. Interest in tourism in the mountain landscapes grew in the late thirties. Since the beginning of this awareness has stimulated the media: newspapers, magazines, posters, film, then television, followed by the Internet. Today, this phenomenon gives a wider circle. Mountains and operate tourist and sports are an integral part of social life. Appear in the newspapers about the achievements and discoveries. Magazines about mountain, attracting headlines and excellent color photographs of more recent generations of tourists and extreme sports, in addition to mountain climbers and skiers, hang-gliders, rafterów and others. In contrast - demanding connoisseurs have at their disposal and the cult classic releases such as "La Montagne", "High Mountains", in Poland, "mountaineer" and "Wierchy. Television presents new trends and programs, you can also draw on existing - National Geographic, Discovery, Animal Planet, and Extreme, which promotes mountain winter sports. Media driven prosperity of the individual exploration of the mountains, build new facilities and mountain climbing, with an increasing demand for leisure. Emerging high-altitude buildings in the twentieth century is not only small shelters and hostels, or sophisticated technical facilities, but also a powerful mountain stations, especially skiing - giants host hundreds of skiers, snowboarders, hang-gliders tourists, climbers and tourists seeking attractive regular relaxation, using culture media. Are found primarily in the United States modeled on them in other countries in the Alps in France (station de montagne, station de ski). Following the interest of architects mountain refuge discussions erupted about the design principles shelters, shelters, creation of architectural form, the principles of spatial planning in the mountains and the connection to the landscape context. In this form a shaped design, which is derived from the shape of huts built in conjunction with regional models. Also been developed since the late thirties, modern forms of shelters and other buildings: stations, queues, observatories, relays, special residences and military facilities. The shift away from traditional architecture and consistent with trends prevailing in the high mountains unmistakable aesthetic failures, but also the architectural success. Objects in the high mountains are objects that have been designed by urban architects, but with the intention of the folk style. Architectural regionalism created a bond so formed building with nature. It should be mentioned, inter alia, tourism, sports and touring planning. Architecture drew from both the regional patterns found in the Tatras, as well as architecture and quasi - Alpine appearing in the initial periods of tourism in the area of Zakopane. Typical of the architectural details that distinguish them, were less sloping, gabled roofs, with open tops with panoramic windows and balconies decorated with flowers elongated. Detail of the popular name for the Laubsagen Architektur. However, more used in the architecture of traditional themes in the Polish Tatras. With the sense of patriotism and Stanislaw Witkiewicz, led to the creation of the Zakopane style, which exerted a strong influence on the architecture. With respect to buildings Stanislaw Witkiewicz in Zakopane style NHTSA artificiality and lack workshop, which never occurred in highland architecture. However, the design was taken just such objects, stimulated great interest of investors. This coincided with the increase of tourism in the mountains, requiring the creation of a new building.

BIBLIOGRAFIA

- [1] Bieroń W., *Czy koniec sporu o Tatry?*, Aura 1979, nr 1.
- [2] Budowa terenów i urządzeń sportowych, Warszawa 1928.
- [3] Buszko J., *Wielka historia polski tom 8 – Od niewoli do niepodległości*, Oficyna Wydawnicza Fogra, Kraków 2000

- [4] Kantor J., *Tatry w poezji polskiej*, wyd. Księgarnia M. Gustowicza, Jarosław 1909.
- [5] Kosiński W., Architektura w parkach narodowych, przeszłość – teraźniejszość – przyszłość. [w:] Ochrona dóbr kultury i historycznego związku człowieka z przyrodą w parkach narodowych, Red. Nauk. J. Partyka, Ojców 2003
- [6] Kosiński W., *Regionalizm*. Architektura 1, Arkady, Warszawa 1981.
- [7] Krygowski W., *Dzieje Polskiego Towarzystwa Tatrzańskiego*, Wydawnictwo PTTK „KRAJ”, Warszawa-Kraków 1988.
- [8] Kulig M., *Architektura schronisk tatrzańskich*, Neriton, Warszawa 2003.
- [9] Oppenheim J., Gentil-Tippenhauer W., *Pamięci zmarłych schronisk*, Wierchy, R. 18/1948
- [10] Radwańska – Paryska Z., Paryski W. H., *Wielka encyklopedia tatrzańska*, wyd. „Wydawnictwo Górskie”, Poronin 1995.
- [11] Węclawowicz T., Jankowska-Marzec A., *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Wydawnictwo Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana, Kraków 1999.
- [12] Serwis internetowy luty 2006 r.: http://pl.wikipedia.org/wiki/Albert_Speer_%28ojciec%29
- [13] Serwis internetowy marzec 2006:
http://pl.wikipedia.org/wiki/Schronisko_PTTK_w_Dolinie_Pi%C4%99ciu_Staw%C3%B3w

O AUTORZE

Absolwent Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej w 2003 roku, zafascynowany pięknem architektury, rozpoczął badania nad jej formą i kształtem w przestrzeni gór wysokich. Doświadczenie autora zostało wsparte studiami in situ nad charakterystyką obiektów wernakularnych, oraz form modernistycznych i postmodernistycznych w architekturze górskiej.

AUTHOR'S NOTE

Graduated from the Faculty of Architecture of Cracow University of Technology in 2003, fascinated by the beauty of architecture, he began to study its form and shape in the space of high mountains. The experience of the author has been supported by studies of in situ characterization objects, and forms of modernist and postmodern architecture in the mountain.